

со стороны сил, которые не являются вполне рациональными, и предпочитает мифы истории, религию науке, циклическое время линейному. Таким образом, фрагментация общества в сочетании с возрождением интереса к коллективной идентичности, мифу, религии и циклическому времени требуют идеи, более сложной и глубокой, чем просто «смерть собственного Я». Они требуют осознания возрождения множественного «Я».

Нужна ли человечеству такая модель «Я»? Не является ли она сама пресловутым постмодернистским симулякром? И нужен ли нам сам термин – постмодернизм? По мнению И. Хассана [9], постмодернизм трансформируется в постмодерн/постмодернити, который является нашим глобальным/локальным состоянием/условием бытия. Постмодернизм, сознательно или нет, превращается в интерпретативную категорию, в герменевтический инструмент постижения мира. Диалог/борьба модернизма и постмодернизма выступают в качестве фильтра, через который мы понимаем историю, интерпретируем реальность, воспринимаем свою собственную личность. Таким образом, постмодернизм стал нашей тенью. О том, какой новый мета–метанарратив впишет в свою историю человечество, можно только догадываться.

Список использованных источников

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Данилова Т. В. Постмодерн: pro et contra. Соціально–історичний і культурологічний дискурс 50–80–х років ХХ століття // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2013. – Вип.3. – С.81–87.
3. Делез Ж. Анти–Эдип. Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – Екатеринбург: У–Фактория, 2007. – 672 с.
4. Дьяков А. В. Феликс Гваттари: Шизоанализ и производство субъективности / А. В. Дьяков. – Курск: Изд–во Курск. гос. ун–та, 2006. – 246 с.
5. Хокинг С. Краткая история времени: от Большого взрыва до чёрных дыр / С. Хокинг. – СПб.: «Амфора», 2001. – 268 с.
6. Boslough J. The Enigma of Time // National Geographic. – March, 1990. – №177. – P.109–132.
7. Derrida J. Speech and Phenomena and the Other Essays on Husserl's Theory of Signs. – Evanston: Northwestern University Press, 1973. – 166 p.
8. Dunning W. V. Post–Modernism and the Construct of the Divisible Self // British Journal of Aesthetics. – April, 1993. – Vol.33. – №2. – P.132–141.
9. Hassan I. H. From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context // Philosophy and Literature. – 2001. – 25 (1). – P.1–13.
10. Kirby A. The Death of Postmodernism and Beyond / Philosophy Now. [Online], available at: https://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond (Accessed 03 July 2015)
11. Levi–Strauss C. Structural Anthropology. – New York: Basic Books, 2008. – 441 p.

References

1. Bart R. Izbrannyye raboty: Semiotika. Poetika / R. Bart. – M.: Progress, 1989. – 616 s.
2. Danylova T. V. Postmodern: pro et contra. Sotsialno–istorychnyi i kulturolohichnyi dyskurs 50–80–kh rokiv XX stolittia // Antropolohichni vymiry filosofykykh doslidzhen. – 2013. – Vyp.3. – S.81–87.
3. Delez Zh. Anti–Edip. Kapitalizm i shizofreniya / Zh. Delez, F. Gvattari. – Ekaterinburg: U–Faktoriya, 2007. – 672 s.
4. Dyakov A. V. Feliks Gvattari: Shizoanaliz i proizvodstvo sub'ektivnosti / A. V. Dyakov. – Kursk: Izd–vo Kursk. gos. un–ta, 2006. – 246 s.
5. Hoking S. Kratkaya istoriya vremeni: ot Bolshogo vzryiva do chYornyyh dyir / S. Hoking. – SPb.: «Amfora», 2001. – 268 s.
6. Boslough J. The Enigma of Time // National Geographic. – March, 1990. – №177. – P.109–132.
7. Derrida J. Speech and Phenomena and the Other Essays on Husserl's Theory of Signs. – Evanston: Northwestern University Press, 1973. – 166 p.

8. Dunning W. V. Post–Modernism and the Construct of the Divisible Self // British Journal of Aesthetics. – April, 1993. – Vol.33. – №2. – P.132–141.

9. Hassan I. H. From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context // Philosophy and Literature. – 2001. – 25 (1). – P.1–13.

10. Kirby A. The Death of Postmodernism and Beyond / Philosophy Now. [Online], available at: https://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond (Accessed 03 July 2015)

11. Levi–Strauss C. Structural Anthropology. – New York: Basic Books, 2008. – 441 p.

Danylova T. V., Ph.D. in Philosophy, Associate professor of the department of philosophy, National University of life and environmental sciences of Ukraine (Ukraine, Kiev), danylova_tv@ukr.net

The concept of a pluralistic identity in the postmodern worldview

In the postmodern sense, everything that exists is an interpretation: we create our own reality interpreting the world around us. It is becoming increasingly obvious that there are alternative ways of thinking, perception of the world, and self-determination of human being in it. It is the awareness that leads us to the recognition and exploration of «alternate realities». This expanded consciousness is changing the very understanding of human identity: the human «I» is no longer something unified and indivisible, but it rather consists of various, sometimes contradictory parts. Postmodernist pluralism requires a revival of awareness of pluralistic self, multiple «I».

Keywords: identity, pluralist identity, subject, reality, consciousness, unconsciousness.

Данилова Т. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Україна, Київ), danylova_tv@ukr.net

Концепція плюралістичної ідентичності в постмодерністській картині світу

У постмодерністському сенсі все є інтерпретацією – ми самі створюємо свою реальність, інтерпретуючи навколишній світ. Стає все більш очевидним, що існують альтернативні способи мислення, сприйняття світу і самовизначення людини в ньому. Саме це усвідомлення призводить до визнання і дослідження «альтернативних реальностей». Таке розширення свідомості змінює і саме розуміння людської ідентичності: людське «Я» більше не є чимось єдиним і неподільним, а, навпаки, складається з різних, часто суперечливих, частин. Постмодерністський плюралізм вимагає усвідомлення відродження плюралістичної самості, множинного «Я». Аналізу концепції ідентичності в постмодерністській картині світу і присвячена ця стаття.

Ключові слова: ідентичність, плюралістична ідентичність, суб'єкт, реальність, свідомість, несвідоме.

УДК 1(091):159

Сгупов М. В., науковий співробітник відділу якості освіти, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (Україна, Київ), uvarkina@ Rambler.ru

ЗМІСТОВНІ ПАРАМЕТРИ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ОСЕРЕДДЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПРОТИСТОЯНЬ

Ціннісно–критеріальну основу як індивідуального, так і масового світоглядного формату сучасності утворюють уявлення про ідентичність. Сукупність та ієрархія елементів будь–якої картини світу зазнає змін відповідно до соціокультурних пріоритетів конкретно–історичного суспільства. Водночас стереотипізм кожного конкретно–історичного рівня ідентичності здійснює зворотній детермінативний вплив на кожен сферу життєдіяльності людини і суспільства.

Ключові слова: ідентичність, світоглядний рівень, ціннісно–критеріальна основа, змістова ієрархія, образ людини, кореляція, концептуальна послідовність.

Для характеристики сучасного життєвого стилю американські соціологи запропонували образ Протея – морського бога грецької міфології, який міг повністю змінювати свій вигляд. «Протеїський стиль» характеризується таким способом існування, в якому не спостерігається наступності, когерентності, послідовності

у відстоюванні принципів. Як протейська істота сучасні індивіди керуються суперечливими мотивами; вони з однаковою «переконливістю» спроможні діяти буквально в протилежних етичних, аксіологічних та телеологічних напрямках. Ідентичність як *persona* – це маска, яку добровільно обирає людина. Однак маска не є самою людиною – скоріше навпаки: її функція полягає у приховуванні автентичності, справжнього обличчя, яке залишається непомітним під маскою. Не випадково Ж. Лакан основною проблемою сучасності відрекомендував відчуження індивіда від своєї справжньої сутності, в результаті чого *цілісний індивід* поступився місцем *фрагментаризованому дивіду*.

Художня література і драматургія сучасності відображають наростаюче почуття екзистенційної тривоги, зумовленої втратою ідентичності, супроводженої розпадом «Я». Поняття кризи ідентичності, яке спочатку пов'язувалось лише з кризою соціального самовідчуття і психологічного дискомфорту меншин та маргінальних прошарків, стало настільки універсальним, що нині воно вживається як звичайнісіньке кліше, самоочевидність. Проблематизація ідентичності в суспільстві сучасного формату потребує свого осмислення засобами насамперед соціальної філософії. Щоправда, чимало дослідників вважають, що ідентичність – це не проблема, а скоріше умова дисциплінуючих стратегій, котрі організують коректний кут зору і ефективні правила гри [4, с. 39–40].

Проблема ідентичності тісно пов'язана з темою суб'єкта, особи, проблемою сутнісних ознак, змістовних маркерів людського Я. Різні аспекти ідентичності тісно пов'язані й так чи інакше співвідносяться із сутнісними ознаками суб'єкта, особистості, людини – її природи і свободи, основ і меж людського буття, сенсу та цільових орієнтирів, пріоритетів і преференцій людської життєдіяльності смислу. Смисловий контекст даного поняття виразно корелюється з категоріями «тотожність» та «відмінність», з дискурсами щодо «інакшості», «автентичності», «Іншого».

У класичній філософській традиції ідентичність постає фундаментальною характеристикою буття, котра передбачає збереження тотожності самому собі, є найважливішою характеристикою особистості як єдності, цілісності індивіда в часі й просторі (Платон, Аристотель, Лейбніц, Гегель, Шеллінг).

Термін «ідентичність» почав широко використовуватися з 50-х років ХХ століття і символізував собою спроби соціологів встановити, «ким насправді є *хтось як такий*». Вперше детально поняття ідентичності було представлено у праці Е. Еріксона «Дитинство і суспільство» (1950). На думку Е. Еріксона, ідентичність віддзеркалює насамперед відчуття особистісної тотожності та історичної неперервності. Ледве не всі наступні дослідники даної проблематики так чи інакше світоглядно позиціонували, співвідносили своє бачення з концепцією Еріксона.

Американський дослідник розглядав ідентичність насамперед як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я», що природно передбачало його динаміку протягом усього життя людини. Основною функцією даної особистісної структури є адаптація в самому широкому сенсі цього слова: згідно з Еріксоном, процес становлення і розвитку ідентичності оберігає цілісність та індивідуальність досвіду людини, дає їй

можливість передбачити як внутрішні, так і зовнішні небезпеки, співставляти свої здібності з соціальними можливостями, наданими суспільством. Більш того, ідентичність має певну організуючу функцію в розвитку особистості.

Відповідно для Еріксона, поняття ідентичності співвідноситься насамперед з поняттям перманентного, безперервного розвитку «Я». Найбільше значення даний процес має для періоду отрочтва (найбільш детально аналіз ідентичності представлений Еріксоном саме на прикладі цього вікового періоду), проте завдання побудови ідентичності ніколи не може бути вирішене остаточно. Е. Еріксон зробив висновок, що розвиток ідентичності неможливий поза синтезом ідентифікацій, що мали місце в процесі соціалізації. В цілому розглянуті теоретичні підходи не суперечать, а скоріше взаємодоповнюють один одного, визначаючи як об'єкт дослідження різні компоненти й етапи функціонування феномена ідентичності.

На початку 70-х роках творець структурної (або структуральної) антропології К. Леві-Стросс стверджував, що криза ідентичності стане новою бідою століття. Він прогнозував зміну статусу даної проблеми із соціально-філософського і психологічного в міждисциплінарний. Число праць, присвячених проблематиці ідентичності, неухильно зростала, і на що відбувся в 1980 році перший світовому конгресі з ідентичності було представлено близько двохсот міждисциплінарних досліджень персональної та соціальної ідентичності.

Еріксон відрекомендує ідентичність складним особистісним утворення, що має *багаторівневу структуру*. Це пов'язано з трьома основними рівнями аналізу людської природи: індивідним, особистісним, соціальним. На першому, індивідному, рівні аналізу ідентичність визначається ним як результат усвідомлення людиною власної *часової тривалості*. Це є уявлення про себе як про деяку відносно незмінну даність того чи іншого фізичного вигляду, темпераменту, задатків, що має певне минуле і спрямоване в майбутнє.

З другої, особистісної, точки зору ідентичність постає відчуттям людиною власної неповторності, унікальності свого життєвого досвіду, що забезпечує деяку тотожність самому собі. Еріксон визначає цю структуру ідентичності результатом прихованої роботи Еґо-синтезу, формою інтеграції «Я», яка завжди є чимось більшим, ніж проста сума дитячих ідентифікацій. Даний елемент ідентичності – усвідомлений особистістю досвід власної здатності інтегрувати всі ідентифікації з потягами *libido*, з розумовими здібностями, набутими в процесі діяльності, зі сприятливими можливостями, соціальними ролями тощо.

По-третє, ідентичність визначається Еріксоном як особистісний конструкт, який відображає внутрішню солідарність людини із соціальними, груповими ідеалами і стандартами, чим допомагає процесу Я-категоризації: це ті наші характеристики, завдяки яким ми ділимо світ на схожих та несхожих на себе. Останній структурі Еріксон дав назву соціальної ідентичності.

Подібне уявлення про структуру ідентичності – як про таку, що має дві основні складові (персональну та соціальну) – притаманне більшості робіт, присвячених даній проблемі. Поряд з цим можна зустріти більш ґрунтовну деталізацію, яка в основному стосується

соціальної її іпостасі і має в якості підстави ті чи інші види соціалізації. Зокрема, мова може йти про формування статево-рольової, професійної, етнічної, релігійної та іншої ідентичності особистості. Також в якості підстави для виокремлення різних видів ідентичності враховується загальний рівень її сформованості [9, с. 72–73].

Таким чином, для більшості дослідників питання про структуру ідентичності, по-перше, є похідним від питання про її розвиток, по-друге, – конкретні його рішення, по суті, не виходили за рамки еріксонівського поділу ідентичності на персональну та соціальну.

Сам Е. Еріксон вважав родоначальником поняття «ідентичність» У. Джеймса. Хоча Джеймс і не вживав цього терміна, використовуючи замість нього слово «характер», саме він вперше детально описав гострі і захоплююче відчуття тотожності й цілісності, яке в сучасній психології іменується ідентичністю, сформулювавши підступне запитанням: «Чи може людина, вставши вранці з ліжка, з упевненістю стверджувати, що вона той же індивід, який вчора ввечері лягав спати?».

Серед теоретичних попередників еріксонівської концепції ідентичності не можна не згадати також К. Ясперса, ідеї якого відображають роздуми про взаємини «Я» і «Ти», що зародилися на ту пору в екзистенційно орієнтованих філософсько-антропологічних дослідженнях. У захищеній у 1913 році докторській дисертації «Загальна психопатологія» Ясперс визначив ідентичність як один з чотирьох формальних аспектів самосвідомості – усвідомлення того, що я залишаюся тим, ким був завжди, і все, що відбувається в моєму житті події відбувається саме зі мною, а не з ким іншим. Прикладом порушення ідентичності, на думку Ясперса, є твердження хворих на шизофренію про те, що відбувалося з ними до початку психозу насправді було не з ним, а з кимсь іншим.

Можна виокремити декілька підходів, котрі розглядають структуру, генезис, умови та особливості становлення й розвитку ідентичності, а також мають власну предметну сферу аналізу. Отже, в цьому випадку доцільно виокремити: психоаналітичний підхід, що включає в себе психоаналітичну концепцію Е. Еріксона, статусний підхід Дж. Марсія, ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана; біхевіористський (Е. Гофман, Л. Крапман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, Дж. Габермас); когнітивний (Г. Брейкуелл, Дж. Тернер, Г. Теджфел); екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Міндел, Е. Міндел, К. Ясперс); структурно-динамічний підхід, до якого тяжіє переважна більшість вчених країн СНД (В. Агеев, Н. Антонова, Г. Боришевський, П. Гнатенко, В. Павленко, П. Лушин, К. Коростеліна, Л. Шнейдер, В. Ядов).

Ідентичність є динамічною системою, котра розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру. Вона постає когнітивною системою, котра має дві підсистеми: особистісну та соціальну. Згідно з Г. Теджфел, це два полюси єдиного біполярного континууму, вибір форми поведінки в якому здійснюється залежно від того, яка саме ідентичність актуалізується. Дж. Тернер відзначив наявність тісної взаємозалежності між цими двома підсистемами, оскільки, на його думку, йдеться не стільки різні форми ідентичності, скільки про різні форми самокатегоризації: особистість категоризує себе в межах певного біполярного континууму «ближче» то до одного, то до іншого полюсу. До механізмів становлення й розвитку ідентичності

дослідник відносив: соціальну категоризацію, соціальне порівняння (міжособистісне-міжгрупове); соціальну ідентифікацію (персоналізація, самовизначення, самоорганізація), міжгрупову дискримінацію. Отже, підхід, який традиційно пов'язується з особистостями Г. Теджфел і Дж. Тернера, можна визначити як спробу подолання дихотомії особистісного та безособистісного начал в людині. Акцент робиться на соціальній ідентичності як структурі більш високого рівня порівняно з особистісною ідентичністю.

Г. Брейкуел інакше вирішує проблему співвідношення соціальної та особистісної ідентичності. На її думку, ідентичність має соціальне походження, а особистісна ідентичність – вторинна по відношенню до соціальної. Засвоєні індивідом категорії соціальної ідентичності, з точки зору Г. Брейкуел, дають можливість людині позиціонувати себе як особистість, відмінну від інших. Таким чином, особистісна ідентичність є продуктом соціальної психології, але, будучи сформованою, починає активно впливати на розвиток соціальної. Отже, динаміка ідентичності людини – це процес безперервної діалектичної взаємодії особистісної та соціальної ідентичності.

На думку С. Московічі, основу ідентифікаційної матриці людини складає велика сукупність ідентичностей. Ідентичність, яка стає провідною на певний момент, організує свою ієрархію і свій порядок в структурі ідентифікаційної матриці. Саме вона визначає параметри, за якими відбувається порівняння.

Л. Шнейдер розглядає ідентичність як синтез всіх характеристик людини в унікальну структуру, яка визначається і змінюється в результаті орієнтації в динамічно мінливому соціальному середовищі. Тобто ідентичність – це динамічна структура, котра розвивається нелінійно і нерівномірно, а також визначається прагненням особистості до цілісності [9, с. 186].

Іншим напрямом дослідження ідентичності є дослідження взаємодії самовизначення і соціалізації особистості, формування ідентичності в контексті соціальної взаємодії. На переконання В. Ядова, соціальна ідентичність має ієрархічну будову, проте питання про взаємовплив різної соціальної ідентичності залишається ще недостатньо вивченим. У 1967 році, узагальнюючи 20-річний досвід дослідження ідентичності, Е. Еріксон видає книгу «Ідентичність: юність і криза». Він визнав, що не може дати остаточного визначення цього поняття. Тоді ж Е. Еріксон зробив припущення, що єдиний шлях до визначення ідентичності – це спробувати зрозуміти, в яких контекстах вона могла б застосовуватися (відчуття ідентичності, процес формування ідентичності, ідентичність як конфігурація і т. ін.).

Традиційно появу терміна «ідентичність» пов'язують з працями В. Джеймса. Хоча він і не вживав його, але інтуїтивно відчував, що це суб'єктивне відчуття тотожності й цілісності є переживанням **ідентичності**, а не *характером* (в загальноновизнаному значенні цього терміна). Водночас термін «ідентифікація» пов'язують також із дослідженнями З. Фрейда, який розглядав феномен ідентифікації, по-перше, як вияв зв'язку індивіда з іншою особистістю, по-друге, як механізм формування та функціонування групи.

Становлення *проблеми ідентичності* в західній філософії привертає увагу до змішування двох значень

ідентичності: ідентичності із самим собою (самості) та ідентичності як «того ж самого» [5, с. 153]. Згідно з П. Рікером, ідентичність походить від латинських коренів «idem» – ідентичний як вищою мірою подібний та «ipse» – ідентичний як тотожність самому собі [5, с. 153].

Питання ідентичності індивіда, тобто його самоідентифікації, давно потрапило в поле зору тем, розглянутих філософією. Однак в античності та середньовіччі ідентичність не була проблематизована в якості соціального феномену. Відповідно до метафізичної установки, ідентичність розглядалася як атрибут і навіть імператив Космосу, Бога, природи чи суспільства, як продукт умов існування, котрі можна лише пізнати, але неможливо змінити.

Проблематизація ідентичності та розгляд її в якості самостійної філософської проблеми була здійснена в рамках класичної філософії Нового часу у вигляді питання про пошук підстави, які дозволяють індивіду залишатися самототожною особистістю, однією і тією ж в різні моменти біографії і в різних соціальних реальностях. В якості такої підстави класичною філософією було визначено самототожна свідомість, котра усвідомлює власну єдність і буттєвий суверенітет у різні часи на підставі пам'яті про пережиті моменти біографії. Розробку даної тематики можна виявити в працях Дж. Локка, Дж. Берклі, Д. Юма, Д. С. Мілля, А. Сміта, а так само І. Канта, Г. Гегеля.

Однак гострою дослідницькою проблемою соціальної філософії ідентичність стала лише в рамках посткласичної філософії, яка відмовилася від розгляду даного концепту як «вродженої універсальї», а натомість звернулася до дослідження її соціальних підстав. У цьому зв'язку можна виділити кілька основних соціально-гуманітарних і соціально-філософських шкіл, котрі вибудували власні теорії ідентичності.

Цілісна теорія ідентичності була розроблена в рамках психоаналізу (А. Адлер, Ж. Лакан, З. Фрейд, А. Фрейд, Е. Еріксон, К. Хорні, К. Г. Юнг). У ній ідентичність постає сукупністю несвідомих і усвідомлених психологічних механізмів індивіда, що визначають притаманний йому спосіб пристосування до реальності. Цим напрямком був детально змальований механізм набуття ідентичності внаслідок ідентифікації зі «значущими Іншими», а також із самим собою в різні періоди становлення особистості [8, с. 106].

Велика робота по дослідженню феномену ідентичності була пророблена в рамках антропологічної традиції (Ф. Арьєс, Р. Бенедикт, А. Кардінер, К. Леві-Стросс, Б. Малиновський, М. Мід, Е. Тейлор, М. Еліаде), та пов'язаних з нею історичних (Ф. Бродель, Ж. ле Гофф, А. Тойнбі, О. Шпенглер), соціально-антропологічних та етнометодологічних шкіл (І. Гейзінга, Г. Гарфінкель, П. Бурдьє). У рамках цих досліджень індивідуальна ідентичність визначається як самотипізація індивідом самого себе за допомогою співвіднесення з деякими соціальними групами, яка є результатом засвоєння деяких існуючих в суспільстві моделей такої типізації.

Підвищена увага теорії ідентичності була приділена в рамках зарубіжної та вітчизняної соціальної феноменології (Е. Гуссерль, А. Шюц, М. Шелер, Н. Луман, П. Бергер, Д. Уолш, Т. Лукман, Б. Вальденфельс, М. Мамардашвілі). Ідентичність у даному напрямку визначається водночас і як цілісний образ-уявлення індивіда про самого себе, що відносно незмінний у всіх життєвих ситуаціях, а також

засобом *поняття ідентифікації*, тобто співвіднесення себе з деякою соціальною групою.

Ще одна група джерел представлена сучасними працями із соціальної філософії та методології суспільних наук, що склали основу того дискурсивного простору, в якому розглядається проблема ідентичності. Йдеться про праці Х. Абельса, Д. Беккера, П. Бурдьє, Е. Гідденса, Е. Гофмана, А. Дайкселя, Н. Лумана, Р. Рорті, Т. Куайна, Т. Куна, Ю. Габермаса, П. Фейєрабенда, Н. Еліаса і про доробок дослідників пострадянського простору А. Ахієзера, В. Іноземцева, В. Кемерова, Т. Керімова.

У межах психоаналітичної парадигми вивченням ідентичності займалися З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, К. Хорні, Г. Саллівен, Е. Фромм, Ж. Лакан, Е. Еріксон та інші. Уявлення про ідентифікацію як про процес набуття нових форм поведінки об'єднує прихильників біхевіоризму. Акцент на роль символічної комунікації у формуванні ідентичності характерний для символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Ч. Кулі, Р. Фогельсон). У когнітивно орієнтованій психології ідентичність розглядається як когнітивна система («Я-концепція»), що визначає поведінку за відповідних умов і утворена особистісною та груповою підсистемами (Х. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Брейкуел, С. Московічі).

У соціології розвиток проблематики ідентичності пов'язаний з поняттями «роль», «соціалізація», «референтна група» і знайшов відображення у працях Р. Тернера, Х. Беккера, І. Гофмана, Р. Мертон, П. Бергера, Т. Лукмана, П. Бурдьє та інших дослідників. Дослідження ідентичності у філософії пов'язане з дискурсом буття, його тотожністю свідомості; із розвитком категорії «індивідуальність». Принцип тотожності буття і свідомості з різних методологічних позицій відстоювали Парменід, Аристотель, Р. Декарт, Б. Спіноза, Дж. Берклі, Д. Юм, Г. В. Ф. Гегель, Ф. Шеллінг, М. Гайдеггер та інші. Пріоритет тотожності над розбіжністю поставили під сумнів Т. Адорно, М. Горкхаймер, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда. Дискурс індивідуальності є наскрізним у філософській рефлексії. Він простежується у працях Д. Локка, Г. Лейбніца, І. Фіхте, В. Гумбольдта, С. К'єркегора, Ю. Габермаса та інші. Значення знаково-символічних систем (в першу чергу мови) і феноменів комунікації у формуванні структур ідентичності відзначали В. Гумбольдт, Л. Вітгенштейн, О. Розеншток-Хюссі, Г. Гадамер, П. Рікер, У. Еко. Проблематика автентичності ідентичності актуальна для філософії життя (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель, А. Бергсон, М. Шелер).

Ідентичність і проблема кризи ідентичності осмислюються як результат культури пізнього модерну в дослідженнях К. Поппера, В. Хесле, А. Гідденса, Р. Баумайстера та ін. Серед вітчизняних учених, які зробили внесок у розвиток концепції ідентичності, слід виокремити В. Соловійова, Н. Лоського, М. Бахтіна, Л. Виготського, С. Рубінштейна, Е. Ільєнкова, І. Кона та інших.

Різні аспекти структурно-функціонального аналізу ідентичності репрезентовані в роботах В. Ядова та В. Агеєва. Питання колективної ідентичності стали предметом дослідження Г. Кнабе, І. Іонова, І. Биховського, Л. Науменко та інших. Проблематика цивілізаційної, національної та етнічної ідентичності набула концептуалізаційної виразності в працях Ю. Бромляя, Л. Дробіжевої, М. Хомякова, С. Хантінгтона. Регіональна

ідентичність стала об'єктом дослідження М. Кітінга, Е. Баркова та інших.

Просторово-часовий аспект ідентифікації досліджується Ж. Бодрійаром, М. Фуко, Ж. Дельозом, Ф. Гваттарі, Е. Гідденсом, М. Кастельсом, М. Кітінгом. У працях Г. Кнабе, Г. Гусейнова та інших виявлено роль традицій у формуванні ідентичності. Комунікативні аспекти ідентифікації досліджуються Ю. Хабермасом, Ж. Бодрійаром, Х. М. Маклюеном, М. Кастельсом, Дж. Вагтімо, Е. Тоффлером.

У сфері соціальних наук дискусії щодо ідентичності мали дві основні форми: психодинамічну та соціологічну. Психодинамічна теорія сягає З. Фрейда і його теорії ідентифікації, розглядає ідентичність як істотну і невід'ємну складову, що знаходиться в тісному взаємозв'язку і взаємодії з іншими психічними структурами: Я, Супер Его, Ід. Ідентичність виконує есенціальну та інтегративну функцію в психіці, будучи стрижнем, який скріплює і навколо якого об'єднується особистість [7, с. 20–21].

У соціологічному руслі поняття «ідентичність» особливу популярність завоювало в 1950–ті роки в Північній Америці завдяки появі книги «Самотній натовп» Д. Рісмена, в якій автор ввів у дослідницьке поле феномен соціального характеру, намагаючись розв'язати проблему співвідношення особистості та суспільства, індивідуального відчуження та групової ідентифікації.

Подальший розвиток соціологічної традиції теорії ідентичності пов'язаний із символічним інтеракціонізмом. Він походить від прагматичної теорії самості (self), що розроблялася У. Джеймсом, Дж. Мідом і Ч. Кулі. Предметом розгляду символічного інтеракціонізму стали способи побудови ідентичності й сам процес ідентифікації, аналіз структури ідентифікації, залежність ідентифікації від соціального простору й часу, систем соціальних інститутів тощо. Для У. Джеймса ідентичність – це суб'єктивне почуття відповідності собі, континуальність, опірність «Его» щодо впливів зовнішнього світу.

Дж. Мід визначає ідентичність здатністю людини сприймати свою поведінку і життя в якості зв'язаної і єдиної цілісності. Він розрізняє два типи ідентичності: усвідомлювана і неусвідомлювана. Мід стверджує, що, з одного боку, суспільство визначає ідентичність індивіда, задаючи норми й закони існування, з іншого боку, індивід сам визначає вибір своїх цілей і цінностей.

Послідовники Міда (Л. Крапман, Е. Гофман, Г. Горфінкель) систематизували ідеї Міда й по-новому, оригінально досліджували ситуації межіндивідуальної комунікації, акцентуючи увагу на багатоманітності ідентичностей та вмінні зберігати й керувати ними (політика ідентичності).

Уявленням про дві основні складові ідентичності – персональну та соціальну, про їх протиріччя і функціонування в рамках однієї особистості присвячені праці Г. Теджфел, Дж. Тернера, М. Хогга, В. Агеєва, В. Ядова. Вивчення процесів становлення соціальної ідентифікації, тобто ідентифікації людини з групою, відбувалося в основному в рамках когнітивістських орієнтованих концепцій.

На думку Дж. Г. Міда, людське немовля не володіє ідентичністю. Остання постає *результатом соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми*. «Самосвідомість за характером цілковито відмінна від власне фізіологічного

організму, – стверджує Дж. Г. Мід. – Вона є чимось таким, що має свою еволюцію; вона не існує від народження, а виникає в процесі соціального досвіду й діяльності, тобто розвивається в окремому індивіді як результат його настанов щодо такого процесу як цілого і щодо інших індивідів в його межах» [6, с. 123]. Відтак, принципових ознак набуває соціальна зумовленість ідентичності: вона виникає лише за умови предметної взаємодії індивіда із соціальною групою, в результаті спілкування з членами цієї групи. Особистість розвивається не лише на підставі *усвідомлення* власної ідентичності, а шляхом *формування* її.

Основні положення стосовно проблеми ідентичності Дж. Г. Міда розвиває Ю. Габермас. Він стверджує, що взаємодія особистостей має універсальне значення, оскільки смисл є універсальним. Це підкреслює не лише виняткову значущість смислу, а й його потенційну можливість бути зрозумілим будь-ким, хто опиняється в подібній ситуації. «У кожній окремій спільноті закладена моральна спільнота – так би мовити, її «краще Я». Як члени такої спільноти, індивіди очікують один від одного однакового поведіння, опираючись на те, що будь-яка особа поводитиметься з будь-якою іншою як із «однією з нас» [3, с. 45].

В інформаційному суспільстві гостро постає проблема ідентичності. Ось як говорить про це М. Кастельс: «Під ідентичністю я маю на увазі процес, завдяки якому соціальний суб'єкт пізнає себе та конструює смисли, головним чином на основі даної культурної якості або сукупності якостей, виключаючи більш широку співвіднесеність з іншими соціальними структурами. Ствердження ідентичності не обов'язково означає нездатність співвідноситись із іншими ідентичностями (наприклад, жінки ще співвідносяться із чоловіками) чи охопити все суспільство під егідою своєї ідентичності (наприклад, релігійний фундаменталізм прагне повернути всіх і кожного). Але соціальні стосунки визначаються *vis-a-vis* іншим, на основі тих якостей, котрі конкретизують ідентичність» [4, с. 208].

На початку XXI століття грандіозне прискорення технологічного оновлення зробило ці проблеми ще більш нагальними. Як зазначають Е. Гідденс та З. Бауман, для сучасного суспільства характерна не заміна одних традицій і стереотипів іншими, такими ж стабільними, надійними і раціональними, а стан постійного сумніву, множинності джерел знання, що робить замість більш мінливого, такою, що потребує перманентного рефлексійного підкріплення. В умовах динамічно мінливого суспільства нестійкість і пластичність соціальної і особистої ідентичності стають закономірними, природними [9, с. 118].

Як зазначає З. Бауман, характерна риса сучасної свідомості – прихід нової «короткотермінової» ментальності на зміну «тривалої». Для ринку праці гаслом дня стала гнучкість і «пластичність»; нікого вже не дивують короткотермінові шлюби або сумісне мешкання з другом/подругою без реєстрації шлюб і т.д. Те, що ми звикли вважати «кризою ідентичності», виявилось не стільки хворобою, скільки тривіальним станом індивіда, якого динамічні соціальні процеси змушують постійно переглядати тут–і–тепер буття в соціальному становищі й статусі, етно-національних, сімейних та громадянських самовизначеннях. Умовний, грайливий характер ідентифікацій поширюється навіть на такі, здавалося б,

абсолютні ідентичності як [стать і гендер](#) (проблема зміни статі, сексуальної орієнтації тощо). Це істотно ускладнює розуміння взаємозв'язку норми та патології [8, с. 26].

Якщо в епоху Нового часу проблема ідентичності зводилася до того, щоб вибудувати і підтримувати власну цілісність, то в сучасному світі не менш важливо уникати фіксації ідентичності, зберегти свободу вибору і відкритість новому досвіду. Твердість переконань часто віддзеркалює не стільки послідовність мислення, скільки інерцію думки. Але якщо раніше психологічна ригідність (жорсткість) здебільшого допомагала соціальному виживанню, то тепер вона, як правило, йому шкодить. Самоідентичність все більше сприймається не як усталена, раз і назавжди сформована даність, а як незавершений проєкт, що розвивається (Е. Гідденс). В умовах динамічної мінливості соціального буття і зростаючої тривалості життя, індивід буквально приречений на самооновлення.

Сучасна людина характеризується фрагментарністю та епізодичністю різноманітних сфер активності, незв'язністю й непослідовністю поведінки, неусталеністю зв'язків та інтересів, а також відсутністю глибокого буттєвого (телеологічного, аксіологічного і т. ін.) вкорінення. Такій ідентичності притаманна перманентна зміна лояльності, намагання уникнути обов'язків і відповідальності, надмірний егоцентризм, безальтернативний пріоритет власних задовольень, відсутність далекосяжних життєвих планів, зведення усталених норм до принципів гри, з якої можна будь-коли вийти без жодних втрат. Відповідно – чим більш невіражна ідентичність, тим краще для її володаря. «Коли я досягаю мети, я втрачаю свободу, щойно стаючи кимсь, «Я» припиняє бути собою» [1]. В такій системі світоглядних координат визначеність змістовних параметрів ідентичності набуває ознак несвободи і негнучкості, яких треба всіляко уникати.

У наш час особливо актуалізуються аспекти відповідальності людини, необхідності самокритики і самоаналізу, застосування розуму на благо і справедливості. Самосвідомість особистості, її спосіб життя все частіше інтерпретуються як невіддільні від тотожності «Я». Ціннісно орієнтоване визначення цільових пріоритетів і раціональне осмислення наявних засобів повинні слугувати прийняттю розумного рішення стосовно того, як потрібно впливати на навколишній світ. Динаміка сучасного суспільства, його екзистенційні та соціальні виклики формують принципово нову ідентичність людини, в межах якої індивіду неможливо ухилитися від вибору між двома альтернативами – суспільно значущих аксіологічних ідеалів чи егоїстичних інтересів.

Людина епохи постмодерну опинилася в незатишній реальності, сенс якої полягає в тому, що «творець демонів перестав бути їх господарем» (М. Бубер). Світ, утворений людиною, став сильнішим за неї, відмежувався від неї і зайняв незалежну позицію. За таких обставин загострюється необхідність знайти свою особистісну цілісність, яка слугувала б опорою у сучасному «суспільстві ризику». Втім, «чим динамічніше змінюється світ, і чим більш рефлексивною стає культура, тим більшою проблемою для самої себе стає людина, тим ясніше усвідомлюється, що її ідентичність залежить від багатьох причин, що не присутні в самому «Я» [2, с. 35].

Етично відповідальна особистість Модерну перестає бути актуальною, а разом з нею втрачає сенс концепт людини як самоцінності. Тепер людина прагне «мати» а

не «бути» (Е. Фромм), прагне позбутися відповідальності за власні вчинки, що неминуче приводить до внутрішніх конфліктів та суперечностей. Питання ідентичності є непростим і проблемним, оскільки воно вимагає постійно долати розкол між собою та зовнішнім світом. Кожна епоха генерує власні світоглядні парадигми, в межах яких формується людина, для якої по-новому постає завдання створення ідеалів, котрі виявилися б адекватними вимогам сучасності.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Индивидуализированное общество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vfk.interro.ru/book/12/155/4.htm>.
2. Воропай Т. С. В пошуках себе. Идентичность та дискурс. – Харків: ХДПУ, 1999. – 418 с.
3. Габермас Ю. Залучення Іншого: Студії з політичної теорії. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс; [пер. с англ.]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Клименко А. Б. Становление проблемы идентичности в западной философии и психологии // А. Б. Клименко // Наука. Религия. Суспільство / засновники: Донецький державний інститут штучного інтелекту; відділ у справах релігій донецької обласної державної адміністрації. – Донецьк: Інститут проблем штучного інтелекту. – 2008. – №2. – С.152–158.
6. Мід Дж. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 416 с.
7. Труфанова Е. О. Человек в лабиринте идентичностей / Е. О. Труфанова // Вопросы философии. – 2010. – №2. – С.13–22.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
9. Хайнц А. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Абельс Хайнц / Пер. с нем. яз. под общ. ред. Н. А. Головина и В. В. Козловского. – СПб.: Издательство «Алетейя», 1999. – 272 с.

References

1. Bauman Z. Individualizirovannoe obshchestvo [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://vfk.interro.ru/book/12/155/4.htm>.
2. Voropaj T. S. V poshukah sebe. Identychnist' ta dyskurs. – Harkiv: HDPU, 1999. – 418 s.
3. Gabermas Ju. Zaluchennja Inshogo: Studii' z politychnoi' teorii'. – L'viv: Astroljabija, 2006. – 416 s.
4. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura / Manujel' Kastel's; [per. s angl.]. – M.: GU VShZ, 2000. – 608 s.
5. Klimenko A. B. Stanovlenie problemy identichnosti v zapadnoj filosofii i psihologii // A. B. Klymenko // Nauka. Religija. Suspil'stvo / zasnovnyky: Donec'kyj derzhavnyj instytut shtuchnogo intelektu; viddil u spravah religij donec'koi' oblasnoi' derzhavnoi' administracii'. – Donec'k: Instytut problem shtuchnogo intelektu. – 2008. – №2. – S.152–158.
6. Mid Dzh. Duh, samist' i suspil'stvo. Z tochky zoru social'nogo biheviorysta. – K.: Ukrai'ns'kyj centr duhovnoi' kul'tury, 2000. – 416 s.
7. Trufanova E. O. Chelovek v labirinte identichnostej / E. O. Trufanova // Voprosy filosofii. – 2010. – №2. – S.13–22.
8. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla. – M.: Progress, 1990. – 367 s.
9. Hajnc A. Interakcija, identichnost', prezentacija. Vvedenie v interpretativnuju sociologiju / Abel's Hajnc / Per. s nem. jaz. pod obshhej red. N. A. Golovina i V. V. Kozlovskogo. – SPb.: Izdatel'stvo «Aletejja», 1999. – 272 s.

Yehupov M. V., researcher at the Department of the quality of education, the Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), uvarkina@rambler.ru

Semantic parameters of identity as a conceptual focus of confrontation

The interpretations about the essence of identity are based on the value-criteria fundamentals of both individual and modern philosophical mass-format. The combination and hierarchy of any philosophical elements is changing according to social and cultural priorities of the concrete historical society. However the

stereotypes of each concrete historical identity carries out the determinative impact on every sphere of human life and society.

Keywords: identity, philosophical level, value-criteria basis, semantic hierarchy, image of a man, correlation, conceptual sequence.

Егунов Н. В., научный сотрудник отдела качества образования, Институт высшего образования Национальной академии педагогических наук Украины (Украина, Киев), uvarkina@rambler.ru

Содержательные параметры идентичности как средоточие концептуальных противостояний

Ценностно-критериальную основу как индивидуального, так и массового мировоззренческого формата современности образует представление об идентичности. Совокупность и иерархия элементов любой картины мира преобразуется в соответствии с социокультурными приоритетами конкретно-исторического общества. В то же время стереотипизм каждого конкретно-исторического уровня идентичности осуществляет обратное детерминативное влияние на каждую сферу жизнедеятельности человека и общества.

Ключевые слова: идентичность, мировоззренческий уровень, ценностно-критериальная основа, содержательная иерархия, образ человека, корреляция, концептуальная последовательность.

* * *

УДК 111.7

Касьянов Д. В., кандидат философских наук, соискатель, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВОЛНЫ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Рассматривается история развития человечества в контексте волновой интерпретации его исторического развития. Анализируются аграрная, индустриальная, информационная и ноосферная волны развития. Подчеркивается, что если состояние устойчивого развития рассматривать как необходимость развития процесса, что приводит к реализации принципа коэволюции или эпохи ноосферы, то на этом направлении человечеству еще предстоит пройти долгий и тернистый путь, наполненный вызовами планетарного масштаба. К этим вызовам общество должно быть готовым, и не следует заменять реальность упрощенными и опасными иллюзиями.

Ключевые слова: человек, общество, цивилизация, развитие, историческая волна.

(статья друкється мовою оригіналу)

Для познания истории человечества во всем ее разнообразии, для лучшего осмысления современного ее состояния, философы пришли к выводу, что лучше всего рассматривать эту историю не только как процесс саморазвития и взаимодействия отдельных, созависимых в пространстве и времени восточной и западной цивилизаций, но и учитывая исторические волны цивилизационного развития человечества. Как отмечают Олвин и Хейди Тоффлеры, метафора «история как волны перемен» является более динамичной и показательной для воспроизведения развития цивилизаций. «Волны динамические, поэтому при их столкновении происходят мощные переходные процессы; когда же сталкиваются волны истории, возникает конфликт цивилизаций. Это проливает свет на многие вещи, которые при других обстоятельствах сдаются в современном мире лишены смысла или случайными.

Волновая теория конфликтов предвещает, что основной конфликт произойдет не между Востоком и Западом или «между Западом и другими», как недавно предположил С. Хантингтон. Не будет этот конфликт и падением Америки, как заявил Поль Кеннеди, или

«концом истории», по выражению Ф. Фукуямы. Общие глубокие экономические и стратегические изменения приведут к разделению мира на три отдельные, потенциально конфликтные цивилизации, которые нельзя характеризовать традиционными определениями» [11, с. 7]. Досягая своими истоками доаграрного образа жизни человечества, исторические волны подняли его цивилизационное развитие сначала к аграрному типу прогресса, который сменила индустриальная эпоха, на смену которой пришел постиндустриальный подъем, который оказался основой для формирования информационного общества и ноообщества.

За последние три века широко распространилась классификация всемирных цивилизаций по доминирующим экономическим признакам, прежде всего, таким как вид производства, характер труда, ведущий тип собственности. Вместе с тем цивилизации присущи не только экономические, но и культурные, социальные и другие признаки. Такой подход позволяет сформировать представление о доцивилизационном развитии сквозь призму доаграрного общества, на основе которого зародилась первая историческая волна цивилизации.

Культура первобытного общества разделяется на каменный (палеолит, мезолит, неолит), бронзовый и ранний железный века. Наиболее важными чертами первобытной эпохи были переход от присваивающего к воспроизводящему хозяйству, существование рода как хозяйственной единицы, который делился на большие семейные производственные коллективы, общины общей собственности на землю.

Доаграрному образу жизни человечества присуще утверждение различных отраслей производящего хозяйства. Пашню обрабатывали деревянной мотыгой с каменным или костяным наконечником, позже – сохой. Зерно в муку мололи каменными жерновами. Хлеб жали костяными или кремневыми серпами. Разводили крупный и мелкий рогатый скот, лошадей, свиней. Развивалось общинное ремесло. Использовался первый искусственный материал – керамика. Сохранилось немало кирпичной посуды, выжженной из глины, украшенной черным, белым и желтым орнаментами, женские статуэтки предков. Для ежедневного потребления использовали миски, нерасписные горшки серого цвета. Зародилось прядение и ткачество, появился ткацкий станок. В неолите окончательно завершилось формирование техники обработки камня (шлифование, пиление, сверление), усовершенствовались лук и стрелы, появились каменные топоры. Возник наземный транспорт – лыжи, воз, сани, волокуша. Скот использовали как тяговую силу. Следствием неолитной революции стала достаточно развитая система обмена.

Все это подготовило цивилизацию первой волны, которая была тесно связана с землей. «Какой бы локальной формы она ни принимала, на каком бы языке не разговаривали люди, какой бы ни была их религия – все это результат аграрной революции. Даже сейчас множество людей живут и умирают, копаясь в неплодородной почве, так, как это делали их предки» [11, с. 7].

Типичными признаками аграрной цивилизации были земля как ведущий тип собственности, натуральный тип хозяйства, неразвитость средств производства, наличие части ручного труда, низкая мобильность рабочей силы (попытки любыми мерами закрепить рабочих на земле,